

Karel Slavoj Amerling a jeho dílo v literatuře

[K 170. výročí narození českého pedagoga]

Dr. VÁCLAV SPĚVÁČEK,
Pedagogická fakulta v Plzni

Plných 170 let uplynulo letos od narození Karla Slavojeho Amerlinga, před třemi lety uběhlo 90 let od jeho smrti. Mezi těmito dvěma daty se odvinul život mimořádně pracovitý, obětavý, ale i složitý, který dal našim národům pozoruhodné hodnoty v oboru přírodovědy, lidovému vyučování a pedagogice. Doma se Amerlingovi nedostávalo vždy pozornosti a pocty. Jeden jeho vrstevník o něm napsal: »Je to člověk, který se k ničemu praktickému nehodí, kolotaje a motaje se stále do svých fantazií.« Ani my nemůžeme přijímat Amerlinga bez výhrad, ale přesto nás naplňuje jeho dílo obdivem. Už Jan Neruda ocenil jeho snahu: »Amerling je kamenem, ale v živé vodě, v řece českého života, kamenem značné velikosti, jímž upravováno řečiště národní. A vyčnívá velmi patrně na povrch, sám pomník své činnosti.«¹⁾

K. S. Amerling měl též sympatie Antala Staška, který o něm mimo jiné poznamenal: »Byl jedním z nejzajímavějších lidí, jež jsem ve svém životě poznal...«²⁾ Také Zdeněk Nejedlý se v Plzni roku 1948 připojil k těm, kteří v Amerlingovi vidí »nadšeného buditele a vychovatele našeho lidu doby národního probuzení«.³⁾

Tento příspěvek, který zapadá do kontextu zájmu a snah české pedagogiky o novou interpretaci K. S. Amerlinga, chce ukázat, že vývoj literární tvorby o vychovateli našich národních učitelů probíhal v širokém rozpětí od drobných článků přes početnou řadu životopisů a pojednání až po obsáhlejší výklady, pronikající k jeho dílu vždy s názory a normami své doby. Postihnout ve stručnosti tento vývoj je záměrem tohoto příspěvku. Soustředíme v něm pozornost nejprve na biografie a články, jež byly publikovány v českém denním i literárním odborném tisku od roku 1884. Není jich málo a podávají zpravidla pedagogickou práci zakladatele Budče jako součást všeho jeho kulturního úsilí. V druhé části tohoto pří-

¹⁾ Neruda, J.: *Podobizny II (1882—1884)*. Praha, Čs. spisovatel 1952, s. 250.

²⁾ Stašek, A.: *Ze vzpomínek*. Ed. M. Podhorský. Praha, SNKLU 1964, s. 125.

³⁾ Projev k delegaci učitelů západočeských pohraničních okresů při otevření pedagogické fakulty v Plzni dne 13. 11. 1948.

spěvku vyčleníme z našeho soupisu 175 prací o Amerlingovi, které se nám podařilo z let 1884—1977 zatím zaregistrovat, stati a úvahy specializovaného zájmu pedagogického.

První hodnocení osobnosti K. S. Amerlinga a jeho díla přinesly v roce 1884 některé české časopisy.⁴⁾ Současně se učitelské jednoty a spolky připojily pietními vzpomínkami, které byly užitečné po stránce společenské, kulturní i pedagogické.⁵⁾ Řečníci (např. A. Srna v Domažlicích a J. Hrdina v Křivoklátě) ve svých projevech velmi kladně přijímají Amerlinga a jeho dílo a upozorňují — v souladu s dobovými snahami o výchovu mládeže mravně narušené — na aktuálnost snah vychovatele českých učitelů. Také román *Naši předchůdci* od J. V. Friče (vycházel v Ruchu 1884) představil Amerlinga jako ušlechtilého doktora Klatovského v celé rozloze jeho tvůrčího úsilí.

První životopisy, jež vyšly roku 1885, napsali Amerlingovi generační druhové a osobní přátelé. Je to především Stručně vypsání života a působení Med. Dra Karla Amerlinga (nákladem vlastním, Praha 1885, 20 s.). Spisek je důležitý proto, že vznikl ještě za života Amerlingova. Amerling tu hovoří přímo k nám, ale sám také leccos upravuje a líčí svůj život, jak se mu jeví v sedmasedmdesáti letech. Byla to podle J. Kliky vlastně vzpomínka, která uváděla hlavní životopisná data a stručně pojednávala o filozofické, přírodovědecké a pedagogické práci.⁶⁾

Podobný charakter měla pak i pozornost, kterou v roce 1885 Amerlingovi věnovali Ferdinand Čenský, Ladislav Kovářiček a Vojtěch Kryšpín.⁷⁾ F. Čenský označil Amerlinga jako »nejusilovnějšího horlitele za svatou věc národní, najmě za školství české«. V. Kryšpín vyzdvihl »vřelé vlastectví, neúnavnou pílí, snažení literární a lidumilný oheň, jenž všechny, kdož se mu blížili, ozařoval, zušlechťoval a tužil k zápasu se životem skutečným«.

Analytictějším přístupem k Amerlingovu dílu je poznamenána stať Josefa Kliky (1857—1906).⁸⁾ Charakterizoval Amerlinga jako osobnost, která se v bohatství svého ducha chtěla podělit se všemi lidmi bez rozdílu majetku, národnosti a náboženství. Podle Kliky se »Amerlingův duch snažil obejmouti veškeré vědění své doby, přibližuje se těmito pansofickými snahami jednak Komenskému, jednak Purkyni...« Klika prohlásil zakla-

⁴⁾ Časopis lékařů českých, Česká škola, Pěstoun, Posel z Budče, Světozor, Šumavan (nekrology v listopadu 1884).

⁵⁾ V Zákolanech se 8. 11. 1884 shromáždilo učitelstvo hornického Kladenska k uctění jeho památky. Téhož dne konala Opočenská jednota učitelská v Dobrušce pietní vzpomínku. V prosinci 1884 vzpomenuť Amerlinga v těchto spolcích: Učitelská jednota unhošťsko-kladenská v Unhošti (20. 12.), v Novém Bydžově (27. 12.) a Budeč ve Vlašimi (27. 12.). V následujícím roce pokračovaly vzpomínkové večery v těchto místech: Budeč v Labské Týnici (3. 1.), Budeč ve Slaném (7. 3.), Unhošť (21. 3.), Budeč domažlicko-kdyňská v Domažlicích (7. 4.), Budeč rakovnická na Křivoklátě (6. 6.) a Budeč povltavská v Sedlčanech (26. 5. 1885).

⁶⁾ Pedagogické rozhledy, 7, 1894, 2, s. 51.

⁷⁾ Čenský, F.: *Dr. Karel Slavoj Amerling*. Osvěta 1885. — Kovářiček, L.: *Karel Slavoj Amerling*. Česká škola 1885. — Kryšpín, V.: *K. S. Amerling*. In: *Obráz literární činnosti učitelstva československého*. Praha, M. Knapp 1885, s. 45—50.

⁸⁾ In: Klika, J.—Sokol, J.: *Stručný slovník pedagogický*. Díl 1. Praha 1891, s. 18 až 19.

datele Budče také za »nadšeného šířitele vzájemnosti slovanské«.⁹⁾ Tak J. Klika jako první záslužně objevil pro českou pedagogiku dosud málo známou oblast Amerlingova živého vztahu k myšlence slovanské vzájemnosti a ke kulturám slovanských národů.¹⁰⁾

V devadesátých letech se Amerlingovo dílo stává předmětem převážně specializovaného zájmu literárněhistorického. Výsledkem tohoto zájmu byla pak zejména monografie Karel Slavoj Amerling (Obraz života a práce), kterou napsal Jiljí Vratislav Jahn, ředitel pardubické reálky, chemik, literát a dramatický spisovatel. Spis, který vyšel roku 1893 u F. Šimáčka v Praze, měl platit Amerlingovi jako chemikovi. Ale všestrannost zakladatele Budče vyžadovala vylíčení i jiných stránek jeho činnosti. A tak J. V. Jahn vypověděl mnoho o jeho podivuhodné píli, odvaze, dělnosti, viděl muže tvořícího z potřeby doby a podal »obraz skutečného Amerlinga, v němž nezamlčeno jeho předností a nezatajeno jeho vad«.¹¹⁾ J. Klika ocenil tuto monografii jako »zvevrubnou z pramenů původních vyváženou, jež je významným příspěvkem ke kulturním dějinám našim z let probuzení«.¹²⁾ Jde tedy o první ucelené zpracování Amerlingova života a díla.

K uvedené monografii se časově pojí i dva zajímavé články. Článek Z upomínek napsala Barbora Ledvinková (nar. 1840), která jako čtyřletá byla žačkou dívčí školy Svatavy Amerlingové a stala se roku 1868 po studiu ve Francii a v Německu pěstounkou mateřské školy novoměstské v Praze. Vzpomínka B. Ledvinkové je silně motivována jejími dojmy z mládí, doktora K. S. Amerlinga vidí jako »jednoho z nejobětavějších buditelů českého národa, který v tehdejších tvrdých, nepříznivých dobách nebyl doceněn. Dovedl však probouzet ducha tak, že touha po vzdělání vyšším stále rostla«.¹³⁾ Amerlingovu odkazu na poli vzdělání žen a dívek zůstala věrna i Marie Fabkovičová (1833—1915), učitelka českého původu, žačka Budče. Její články (K. S. Amerling, Josip Bačkora), přinášející doklady o lidovýchovné činnosti našich pedagogů, otiskla Pedagogijska enciklopedija v Záhřebu roku 1895.¹⁴⁾ M. Fabkovičová byla v Chorvatsku nadšenu vyznavačkou Amerlingových snah o vyšší vzdělání žen a dívek.¹⁵⁾

Dokladem, jak silně působily Amerlingovy myšlenky o dívčí výchově, jsou vzpomínky spisovatelky Terézy Novákové. Její Rozptýlené kapitoly, v nichž vypráví mimo jiné o svém dětství, jež prožila přímo v domě bývalé Amerlingovy Budče v Žitnobranské ulici, naznačují, jakou úctu měla k plánům muže, jehož tehdy nazývali »Comenius redivivus«.¹⁶⁾ Obhájcem Amerlingova díla v jeho rodném městě byl spisovatel Václav Štech, který dne 2. července 1899 promluvil při odhalení pamětní desky na domě U bílé růže čp. 64. Amerlingovy buditelské snahy měly být také námětem

⁹⁾ Tamtéž, s. 19.

¹⁰⁾ Viz též Pešek, J.: MUDr. K. S. Amerling, hlasatel myšlenky všeslovanské. Slovanský přehled 1908, s. 143—144. — Dýma M.: K. S. Amerling, průkopník slovanské vzájemnosti. Slovanský přehled 1958, č. 9.

¹¹⁾ Klika, J.: Karel Slavoj Amerling, tvůrce nové Budče. In: Osvětou a výchovou k životu. Praha, J. R. Vilímek s. a., s. 143.

¹²⁾ Klika, J.: Památce Amerlingově. Pedagogické rozhledy, 2, 1894, s. 51.

¹³⁾ Ledvinková, B.: Z upomínek. Časopis učitelek 1, 24, 1894, s. 254.

¹⁴⁾ Pedagogijska enciklopedija (Basariček, Š.—Ivkanec, T.—Pejnovic, M.). Knjiga 1. Zagreb 1915.

¹⁵⁾ Ogrizović, M.: Marija Fabkovič. Zagreb, Školske novine 1973, s. 177. — Viz též recenze in: Pedagogika 25, 1975, 1, s. 104—105.

¹⁶⁾ Nováková, T.: Rozptýlené kapitoly. Praha, SNKLHU 1961, s. 7.

básně Elišky Krásnohorské, jak je vidět z jejího dopisu Ant. Klášterskému v roce 1905. Rozpoznala hodnotu jeho buditelského díla a označila Amerlinga jako kulturního hrdinu své doby.¹⁷⁾

Sté výročí narozenin Karla Amerlinga v roce 1907 dalo příležitost pedagogům a přírodovědcům, aby se výrazně zapsali na stránky amerlingovského bádání, ať už to byli F. Bartoš, F. Čáda, K. Herfort, O. Kádner, C. Merhout. Z prací zaměřených k přírodovědeckým a filozofickým problémům Amerlingova díla je třeba uvést stať Františka Bartoše (Památce stých narozenin Karla Slavoje Amerlinga, doktora lékařství, přírodoslovce a filozofa, pedagoga a učitele), otištěnou v časopise Příroda (ročník 5, 1907). Důležitým pramenem Bartošova pojednání byly dokumenty, dopisy, rukopisy a knihy zakladatele Budče, které v roce 1907 vystavil Jan Dufek ve svém bytě v Praze-Nuslích, Nezamyslova 274, k uctění svého učitele.¹⁸⁾

Mezi pedagogy Amerlingova jubilejního roku, kteří mají velký podíl na vylíčení filozofické, buditelské a pedagogické činnosti reformátora české školy, je třeba na prvním místě jmenovat Františka Čádu. Již předtím charakterizoval Amerlingovu filozofii a pedagogiku,¹⁹⁾ v roce 1907 se k ní znovu vrací osobitou črtou (Amerlingovo učení průvředné, Česká mysl, 1907, s. 353 n., 454 n.). Čádu zajímala také naturfilozofie zakladatele Budče, přeložil tedy do češtiny jeho svérázný leták (Vermächtniss an mein engeres und weiteres Vaterland und an die Menschheit). Je však záslužné, že předmětem Čádova zájmu byl i Amerlingův List k jeho velebnosti panu Josefu Souhradovi, kaplanu v Chudenicích.²⁰⁾ V tomto zapomínaném dílku, velmi osobním a osobitým, psaném se zaujetím filozofa, je zakotven Amerlingův vztah k šťastné krajině domova. Jeho autor se obrací v těžkých chvílích, které prožíval, ke svému příteli, básníku a spisovateli, pro víru v sílu života. A tak vlastně Čáda objevil našemu dnešku nejen list přátelství a úcty dvou českých filozofů, ale i dobový dokument o Amerlingově těsném vztahu k rodnému kraji.

Objevný pohled na Amerlinga jako lékaře a pedagoga upřel Karel Herfort ve své studii Dr. Karel Amerling (Na oslavu stoletých jeho narozenin).²¹⁾ Autor, lékař a defektolog, zasvěceně přiblížil Amerlinga nejen jako typ buditele, filozofa a přírodovědce, ale i jako vychovatele mentálně opožděných dětí. Bibliografie prací K. S. Amerlinga, kterou Herfort v této studii uvádí (s. 3–6), byla zřejmě inspirovaná vpředu již vzpomenutými výstavami. Svůj vřelý poměr k Amerlingovi vyjádřil Herfort ještě v článku Pocta Amerlingovi.²²⁾ Líčí dojmy z mezinárodního sjezdu pro zvláštní školství, který se konal ve dnech 17.—20. září 1907 v Saské Kamenici (dnes Karl-Marx-Stadt). Zde na mezinárodním fóru předních odborníků byl K. S. Amerlingovi vzdán hold jako průkopníku pedopatologie.

¹⁷⁾ Spěvák, V.: *Karel Slavoj Amerling*. Okresní vlastivědné muzeum dr. K. Hostaše v Klatovech 1962, s. 5.

¹⁸⁾ Návštěvníci výstavy J. Dufka mohli si zakoupit i některé knihy K. S. Amerlinga (Beseda učitelská 1911, s. 384). Také ZÚSJU v Čechách otevřel 11. 9. 1907 v Praze (ul. Karoliny Světlé) výstavu k počtě K. S. Amerlinga (Světobzor 1907, č. 49).

¹⁹⁾ Čáda, F.: *Amerlingovy přípisky k Orbis pictus*. Česká mysl, 1900, s. 208—215.

²⁰⁾ Amerling, K. S.: *List k jeho velebnosti panu Josefu Souhradovi, kaplanu v Chudenicích*. Univ. knihovna Praha, sig. 85 B 53.

²¹⁾ Pedagogické rozhledy 21, 1907, 1.

²²⁾ Pedagogické rozhledy 21, 1907, 1, s. 93.

K Amerlingově stoletému jubileu se vztahuje též příspěvek Otakara Kádnera, který vyšel v *Čechische Revui* roku 1908. Pro Kádnera byl Amerling osobnost, která uměla strhovat, měla schopnost inspirovat, pobízet k rozletu ve vědě i v umění. Svým širokým rozhledem ve vědě i v kultuře naší i cizí a neúnavnou popularizační činností zařadil se mezi čelné představitele našeho národního života. Na rozsáhlou popularizační činnost K. S. Amerlinga upozornily také *Učitelské noviny* (26, 1907, č. 3). Náš buditel zasluhuje pozornosti už proto, že »patří mezi první popularizátory věd, vykládá přírodní vědy, techniku, krásovědu, mravouku, povzbuzuje k užívání mateřského jazyka, v Budči pak vykládá psychologii, pedagogiku, fyziologii i antropologii.«²³⁾ Byla to pravá apoštolská činnost osvětová, promýšlel i neobvyklé formy, nebál se experimentu i za cenu, že ho měšťák nepochopí a odsoudí jako podivína a buřiče. Ve své činnosti uplatňoval buditelské a estetické zřetele.

Bylo to patrné i na výstavbě Budče, první lidové univerzity, kterou ve spolupráci s pokrokovými měšťany a dělníky z Podskalí vystavěl v Praze v Žitnobranské ulici. Profil osobnosti zakladatele Budče a vnitřní vybavení této školy praktické osvěty zachytil věrně Cyrill Merhout v pojednání Karel Slavoj Amerling. K 100. výročí narozenin (*Česká škola* 1907, č. 2). Tvůrce Budče se uplatnil jako organizátor, lékař i pedagog a propagátor. I podněty k vnitřní úpravě budečského ústavu vyšly od Amerlinga, chtěl, aby škola, jejíž potřebu a účelnost prokázal už první rok existence, byla »chrámem Komenského«.

Regionální práce (Dr. Karel Slavoj Amerling) od Vojtěcha Piřhy, jež byla v roce 1907 věnována zakladateli Budče a vychovateli našich národních učitelů, přináší mimo jiné i doklady o osobách a životním běhu rodičů a prarodičů Karla Amerlinga. Piřhův portrét je dokladem, že Amerlingovo dětství a mládí patří rodnému kraji.²⁴⁾

Z předválečných prací upozorníme alespoň na články Michala Navrátila (*Almanach českých lékařů* 1913) a Josefa Peška (*MUDr. K. S. Amerling, hlasatel myšlenky všeslovanské, Slovanský přehled* 1908, s. 143 až 144), který nás seznamuje s vřelým vztahem našeho buditele ke slovanickým národům. Amerlingův dopis Tomáši Burianovi (23. 5. 1833) sloužil Peškovi k tomu, aby dokreslil málo známou stránku působení českého pedagoga, který ve slovanství tehdy hledal významnou posilu pro snahy a zápasy našich demokratických vrstev.

Také Vlasta Kučerová pojednala ve svém spise o jeho málo známých snahách ve výchově a vzdělání žen a dívek. Ve čtyřicátých letech minulého století realizoval K. S. Amerling první v Čechách vyšší ženské vzdělání. V. Kučerová připomíná vůdčí motiv jeho úsilí, který uvedl roku 1840 v *Promyslném poslu* (II). Chce, »aby z žen člověkové byli, pak teprve ženštiny, panny, ženy, matky a babičky.«²⁵⁾ Program budečských přednášek, od teoretické chemie k hygieně jídla, praní, bílení, mytí, od antropologie a biologie k estetice ženského odívání ukazuje, že Amerlingovi šlo nejen o vzdělání a povznesení ženy, ale i o její úkoly v rodině, neboť vedle ženy člověka je tu ovšem žena hospodyně, matka a babička.

²³⁾ Tamtéž, 26, 1907, č. 3.

²⁴⁾ Piřha, V.: *Dr. Karel Slavoj Amerling*. Klatovské listy 1907, č. 42—49.

²⁵⁾ Kučerová, V.: *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)*. Praha 1914, s. 19.

Po roce 1918 prošlo Amerlingovo dílo rozličnými fázemi užšího odborného i širšího společenského zájmu. Připomeňme tu nejprve J. B. Foerster a jeho článek MUDr. Karel Amerling (Národní politika 5. 2. 1922), který zpracoval podle údajů svého otce, žáka Budče. Významnými příspěvky k historickému rozboru Amerlingovy práce jsou stati Josefa Volf²⁶⁾ Z nich je třeba zvláště ocenit článek Amerlingova přednáška dělníkům v Horomyslicích (Plzeňsko, red. L. Lábek, 1924, č. 3). Můžeme jeho snahy o vzdělání horomyslických dělníků a hutníků nazvat utopickým mesianismem, můžeme říci, že sotva přihlížel k politickým skutečnostem současné doby a spíše se dal unášet vizemi snílka a nadšence, ale nemůžeme jeho působení mezi dělnictvem na Rokycansku upřít velikost. Cíl, k němuž chtěl ve výchově národa dospět, vyjádřil později, »aby se venkovanu nedostalo chudšího vzdělání než měšťanu«²⁷⁾

Velmi blízko k buditelským snahám K. S. Amerlinga mají také další příspěvky: Františka Rezková (Dr. Amerling ve světle svých dopisů, ČČM 1929), Flora Kleinschnitzová (Samoslav Hroboň a Karel Slavoj Amerling, Turčiansky Sv. Martin 1930), Kamila Spalová (Karel Slavoj Amerling, Časopisy pro občanskou nauku a výchovu 1932), Karel Adam ve Škole měšťanské (1934, č. 7) a František Švec v knize Vlastivěda Klatovska (díl I., Klatovy 1933, s. 168—172). Toto pojednání podnítilo k dalšímu regionálnímu výzkumu i k vydavatelskému zájmu o Amerlinga. Už články Karla Poláka (Karel Slavoj Amerling o sobě, Šumavan 1940) a Josefa Jelínka (K. S. Amerling a Chudenice, Šumavan 1940) byly výrazným prohloubením našich znalostí o rodu vychovatele našich národních učitelů. Vydáním Amerlingova spisku Pod ochranou Děvany a jiné pověsti z Klatovska vykonal editor Josef Biskup v roce 1940 záslužný čin. Již název spisku nasvědčuje, že obsah nás uvede do rodného kraje Amerlingova. Slovo spisovatele objevuje prameny mýzy v odkazu pohanských bájí a pověstí, v nichž proudí po věky moudrost, pravda a vztah k životu svobodnému, plnému radosti a síly.

Po osvobození Československa v roce 1945 začal přinášet nový literárně historický zájem o Amerlinga pozitivní výsledky. Pozoruhodnou samostatnost v názorech na okruh Amerlingových spolupracovníků v Budči projevil Emil Felix ve studii Božena Němcová a Amerlingův kruh (Sborník Z doby Boženy Němcové, 2. díl, Brno 1945). Autor, plzeňský literární historik, má k Němcové a Amerlingovi těsný vztah. Ukázal, že právě v Budči zatoužila Němcová po studiu přírodních věd. Spisovatel Eduard Bass v knize Čtení o roce 1848 (Praha, F. Borový 1948, s. 292—308, 316—319, 474—478) viděl zakladatele Budče jako pozoruhodnou, v mnohém však rozpornou a tragickou osobnost, která oslnila vzděláním svou dobu. Přes četné nejasnosti a roztříštěnost zájmů neupírá mu Bass jeho nadšení pro věc národního vzdělání.

Nový materiálový výzkum Amerlingova díla patří jubileům 1957—1962. V těchto letech byly publikovány monografie, vydána korespondence, výstavy a přednášky popularizovaly jeho osobnost a dílo. Roku 1957 vy-

²⁶⁾ Volf, J.: *Amerlingův Stavitelský sbor*, Pedagogické rozhledy 1922. — *Úryvek z cestopisu K. S. Amerlinga o Plzni*, Plzeňsko, red. L. Lábek, 1923, č. 4. — *Amerlingova přednáška dělníkům v Horomyslicích roku 1843*. Tamtéž, 1924, č. 3. — *Amerlingovi stálci*, ČČM 1924. — *Amerlingovo svolání k vydání českého Shakespeara*, ČČM 1929.

²⁷⁾ Amerling, K. S.: *Návrh pro národní školy*. Posel z Budče 1848.

dala Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí v Praze podnětnou studii Jiřího Štrause.²⁸⁾ Autor, historik, muzeolog a publicista, připomněl ještě tvůrce Budče jako popularizátora přírodovědeckého a školského pokroku.²⁹⁾ K jubileu 1957 se zapsaly ještě články Oldřicha Vančaty, Jana Nedvěda a Jaroslava Stuchlíka.³⁰⁾ Budiž mi dovoleno jmenovat zde vlastní příspěvky a připomenout publikaci o Amerlingovi, vydanou Okresním vlastivědným muzeem dr. K. Hostaše v Klatovech v únoru 1962, v níž jsem se mimo jiné snažil splatit dluh i prvním vychovatelům vynikajícího rodáka našeho kraje.³¹⁾

Významným činem k uvedenému jubileu K. S. Amerlinga bylo nesporně vydání čtvrtého svazku Pedagogických pramenů v Pedagogickém ústavu ČSAV v Praze pod názvem »Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga (Praha, SPN 1960). Vydaná korespondence ukazuje na Amerlingovo rozsáhlé písemné spojení s mnoha významnými osobnostmi českého i slovenského národního života. Je třeba ocenit mnohostrannou podnětnost vydané monografie. Škoda však, že do výboru této korespondence nebyly zařazeny dopisy venkovských učitelů Amerlingovi, uložené z větší části v Literárním archívu Národního muzea v Praze. Byl by to další podklad pro objektivnější posouzení činnosti vychovatele našich národních učitelů v letech 1848—1868 i jeho rozsáhlé a dosud málo známé lidovému.³²⁾

Zaznamenejme ještě, že k jubilejnímu roku Amerlingovu 1957, který byl zároveň jubilejním rokem vydání Komenského díla Opera omnia a rokem mezinárodní komeniologické konference v Praze (23.—26. 9. 1957), přispěly i četné výstavy a přednášky pro nejširší veřejnost. Není možno registrovat zde všechny akce, připomeneme tu jen nejdůležitější. Dne 2. 12. 1957 byla v budově Vysoké školy pedagogické v Praze otevřena výstava MUDr. Karel Slavoj Amerling a jeho hlavní spolupracovníci v úsilí o lepší školu a zvýšení osvětové práce péčí tří institucí (Památník národního písemnictví, Pedagogické muzeum J. A. Komenského a Vysoká škola pedagogická v Praze). S přitažlivou expozicí Amerlingova života a díla setkala se západočeská veřejnost v Okresním vlastivědném muzeu v Klatovech (19. 1. až 10. 2. 1958). Také přednášky (M. Dýma v Zákolanech 18. 9. 1957, J. Václavková a J. Štraus v Praze 2. 12. 1957, V. Spěváček v Praze 13. 11. 1957, v Klatovech 28. 1. 1958, v Plzni 15. 2. 1958 a v řadě dalších míst) podaly nejširší veřejnosti obraz života a práce českého buditele, lidumila, přírodovědce a vychovatele lidu.

Amerlingův jubilejní rok dozníval ještě v dalších letech. Na Slovensku

²⁸⁾ Štraus, J.: *Karel Slavoj Amerling*. Praha, Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1957.

²⁹⁾ Týž: *Karel Slavoj Amerling, vynikající přírodovědec, popularizátor přírodovědeckého pokroku a organizátor našeho školství*. Jednotná škola 13, 1958, č. 6.

³⁰⁾ Vančata, O.: *K 150. výročí narození K. S. Amerlinga*, Předškolní výchova 11, 1957, č. 8. — Nedvěd, J.: *Průkopník vlastivědné práce*. Naše vlast 1957, č. 9. — Stuchlík, J.: *K. S. Amerling*, Vesmír 1958, č. 8.

³¹⁾ Články a pojednání od autora tohoto příspěvku: *Minulostí Západočeského kraje*, red. M. Bělohávek, sv. X, ZN Plzeň 1974, s. 193 n.

³²⁾ In: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga* (Koubek, L.: *K. S. Amerling, člověk své doby a pionýr doby nové*. — Dýma, M.: *Buditelská a pedagogická činnost Karla Slavoje Amerlinga*. — Výbor z korespondence a vysvětlivky připravil Miloslav Novotný). Recenze o tomto díle psali: Němečková, J. (Pedagogika 1960, s. 724 s.); Spěváček, V. (Komenský 1961, s. 509 n.); Vytíkalová, M.: (Historický časopis 1961, s. 160 n.).

věnoval v roce 1959 odbornou pozornost Amerlingovi Štefan Pasiar.³³⁾ Po něm na vztah Boženy Němcové k přírodním vědám a k našemu reformátorovi upozornil Miloslav Trapl. Němcová, která navštěvovala Amerlingovy přednášky v Budči, zatoužila po přírodovědeckém a pedagogickém vzdělání. Tedy »ideály Amerlingovy vůbec přispěly k prohloubení jejích chodských obrázků i její národně výchovné činnosti v okolí Domažlic«. ³⁴⁾ Němcová zejména souhlasila s Amerlingovým názorem na vzdělání žen-matek, které jsou vychovatelkami lidského pokolení, přijímala i jeho úsilí o šíření technologických znalostí mezi řemeslníky a dělníky.

Zapomíná se, že Amerling zasáhl svým perem a svými podněty i do výstavby železnic, právě tak jako do problematiky fyziokracie. Jeho pokrokový návrh elektrizace železnic v době, kdy v Čechách kromě koňky ještě vůbec ani železnice nebylo, připomněla Svatava Šteinerová.³⁵⁾ Provádímeli dnes u nás elektrizaci železnic skutečně plánovitě a velkoryse, nezapomeňme, že snad i zmíněný Amerlingův návrh a plán J. E. Purkyně, který v roce 1839 psal do Časopisu Českého muzea »o železnodrahách a jejich nevyhnutelnosti v Evropě«, mohl přinést ne jeden užitečný podnět. Kromě elektrizace propagoval Amerling daguerrotypii a fyziokracii v odborných kruzích i v širokých lidových vrstvách. Ale i jeho podněty a návrhy v daguerrotypii a fyziokracii právě tak jako v přírodovědě, ve filozofii a v pedagogice nenacházely vždy porozumění. Není třeba tyto okolnosti popisovat. Mnohé z nich jsou dostatečně známé.³⁶⁾ Co však zbylo z jeho plánů, návrhů a přednášek?

Setkáte se s nimi na všech stránkách jeho díla, v knihách, v článcích i ve studiích. Ale i jeho dopisy jsou svědectvím, čím žil, oč usiloval a s čím zápasil. Na jeho kulturní a přírodovědecký výzkum jižních Čech jsme před lety upozornili, jeho citovou sounáležitost k učitelům Pelhřimovska vystihl Vojtěch Cvek, zatímco J. Štraus vyzdvihl v poslední době po zásluze i aktivitu jeho přátel a spolupracovníků.³⁷⁾

Lze tedy závěrem dodat, že se všechny práce o Amerlingovi, jež jsme tu stručně připomněli, snažily vylíčit život velké osobnosti 19. století, která zasáhla podstatným způsobem do mnoha oblastí vědy a kultury. Působení této osobnosti bylo velmi těsně spjato s českou skutečností přírodní i společenskou. V této skutečnosti má celé dílo tohoto buditele své hluboké kořeny ideové i citové, jí chce sloužit, tuto skutečnost chce svým způsobem formovat. Přitom Amerlingovo dílo vědomě překračuje rámec této české skutečnosti a začleňuje se výrazně do kulturních souvislostí slovanských.

³³⁾ Pasiar, Š.: *Karel Slavoj Amerling a knihovnictvo*. Čítatel 8, 1959, s. 419—420.

³⁴⁾ Trapl, M.: *Vztahy Boženy Němcové k přírodním vědám*. Přírodní vědy ve škole 10, 1960, 4, s. 300. — Amerlingův portrét lékaře, přírodovědce a pedagoga nastínil Roman Ůtrata (Zdravotnická pracovnice 1961, č. 7).

³⁵⁾ Šteinerová, S.: *Karel Slavoj Amerling*. Věda a technika mládeži 1963, č. 24, s. 863.

³⁶⁾ Skopec, R.: *Dějiny fotografie*. Praha, Orbis 1963, s. 66. — Majer, J.: *Amerlingova Societas physiocratice*. Zprávy Čs. společnosti pro dějiny věd a techniky při ČSAV. Praha 1966.

³⁷⁾ Spěváček, V.: *K. S. Amerling o jindřichohradeckém archivu*. Jihočeský sborník historický 26, 1957, č. 3—4. — *Amerlingův plán průzkumu Jindřichova Hradce*. Tamtéž, 36, 1967, s. 219—21. — Cvek, V.: *MUDr. Karel Slavoj Amerling*. In: *Lidé kraje mezi třemi vrchy*. Pelhřimov, Nástup 1967, s. 9—10. — Štraus, J.: *Devadesáté výročí úmrtí Karla Slavoje Amerlinga*. Socialistická škola 15, 1974—1975, 3, s. 138—141.

Snad všechny příspěvky o Amerlingovi, knižní i časopisecké, prokázaly, že v jeho životním názoru dominovaly myšlenky humanity, pokroku, demokratismu a vzdělanosti národa. Jimi se dal vést i při vědeckém formování svého obrazu skutečnosti.

Obracíme nyní pozornost k pracím o Amerlingovi s pedagogickou tematikou. K prvním propagátorům a vydavatelům Amerlingova díla patří Jan Dufek (1837—1924), rodák z Češtic u Ledče, žák Budče z let 1858—1860, pozdější učitel ve Slapech, Šárce, Benešově, Načeradci, Křelovicích, Pelhřimově a Božejově. Na učitelských schůzích na venkově i v Praze horlivě šířil myšlenky svého vychovatele. V dubnu 1885 vydal Jan Dufek v Pelhřimově vlastním nákladem spisek »Školy denní, týdenní, měsíční a roční, jimiž se v pozdějším stáří věku svého obíral a jež veškeré mládeži české odkázal MUDr. Karel Sl. Amerling« (tisk Ruppa, 24 s.).

Jde vlastně o pozoruhodný návrh organizace vzdělání od školy mateřské po školu vysokou. Amerling tu vytvořil pro každé sedmiletí člověka »školu«. Pro první sedmiletí je určena výchovna, škola denní, odpovídající škole mateřské. Vyučování nejmenších spočívalo v poznávání věcí z prostředí rodiny. Vyučování v týdenní škole bylo osnováno k tématům jednotlivých dnů v týdnu ve spojení s věcným učením a hrou z prostředí obce. Výchova měsíční byla určena pro věk 14—21 let. Vychází z rozdělení roku na měsíce a učí poznávat lidskou práci, život v přírodě po celé vlasti. V roční škole pro věk 21—28 let byl oborem poznání celý svět po stránce geograficko-biologické, historické, umělecké a průmyslové. Zvláštní pozornost měla být na nejvyšším stupni vzdělávání věnována též psychologii, pedagogice a antropologii na podkladě Amerlingova textu *O lidských pudech a typech*.³⁸⁾

Na Dufkovo vydání Amerlingových »Škol« reagoval Josef Klika referátem Amerlingovo ustředění vyučování [Pedagogické rozhledy 1885, 5, s. 213—219] a pak ještě článkem v témže časopise (1890, 2, s. 60—63). Ukazuje, že se Amerling v mnohém sbližuje s Darwinovým stoupencem Haecklem, hlasatelem evoluční teorie. Přiznává, že Dufkem vydaný návrh organizace vzdělání a věcného učení »sbírá v sobě všechny obory reálií i obor vyučování mravního, občanského a národohospodářského«. Amerlingovo pojetí věcného učení se na první pohled zdá podle Kliky nepraktickým, ale lze prý i »z těchto osnov filozofických přece vybrati nejedno jádro«.³⁹⁾

Jak velkou víru měl náš pedagog v sílu a moc výchovy, prokázali konkrétně Karel Bulíř v pojednání Budeč (1886) a Josef Šauer z Augenburgu

³⁸⁾ MUDr. K. S. Amerlinga *O lidských pudech a typech*. Přeložil Ladislav Horák. Zvl. otisk Věstníku pedagogického 1924.

³⁹⁾ Klika, J.: *Amerling reformátorem věcného učení*. Pedagogické rozhledy 1890, 2, s. 63. — Kromě práce Essentiální či podstatné výchování člověka z roku 1875 zapůsobil zmíněný Amerlingův návrh, vydaný J. Dufkem o deset let později, silně na Ladislava Horáka. Svědčí o tom jeho *Osnova občanské nauky a výchovy dle myšlenky essentiální výchovy K. S. Amerlinga* [Pedagogické rozhledy 1923]. Nejnověji věnoval Dufkovu vydání pozornost Mojmír Dýma. Z jeho pohledu plyne, že Amerling řešil ve svých »školách« několik didaktických problémů: základní učivo, otázky motivace a koncentrace učiva a problém názornosti vyučování. [Viz Dýma, M.: *Karel Slavoj Amerling — buditel a pedagog*. Pedagogika 7, 1967, 5, s. 571 n.]

ve stati Budeč ženský (1886), když předtím v té době populární Pedagogické cestě po Švýcarsku (F. Šimáček v Praze 1882) poznamenal, že »my Čechové dáme před Švýcarem Pestalozzim přednost našemu dru. Amerlingovi, jinak ve mnohém onomu podobnému«. ⁴⁰⁾ Sám Šauer z Augenburgu byl z těch pedagogů, kdo i ve spise O nemocech školních (1882) měl blízko k Amerlingovi a k jeho snahám o výchovu mládeže mentálně a tělesně vadné. Stejně i František Čáda v pojednání Amerlingovy názory pedagogické (Posel z Budče 1907) kladně ocenil, že v praxi veškeré vyučování slabomyslných v ústavu hradčanském vycházelo od okolí jim nejbližšího a postupovalo »znenáhla k věcem časově, prostorově i věcně jim vzdálenějším a odlehlejšímu«.

V této didaktické zásadě, stejně jako v dokumentu Pravidla pražských vychovatelských porad budečských, který roku 1907 objevil Cyril Merhout, jsou jasně patrný myšlenky Komenského. S jeho Didaktikou českou, kterou roku 1841 objevil v Lešně J. E. Purkyně a Amerling ji dal opsat a připravit k vydání, seznamovaly učitelské porady budečské jako první u nás, jak zjistil C. Merhout, venkovské i městské učitelstvo. K myšlenkám Didaktiky české se Amerling tehdy přimkl a byl by je chtěl vidět vtělené do základního života národa.

V roce 1908 přistoupil C. Merhout k vydání Amerlingova spisu Dějiny první hlavní české školy a kursu učitelského. Spis vyšel v jednom svazku společně s prací Jana Dufka: MUDr. K. S. Amerlinga Výchovny budečské a Geneastr. O. Kádner, který dílo revidoval po stránce odborné, konstatoval, že Amerlingovy výchovny budečské předešly novodobé snahy domovědné a jeho Geneastr moderní snahy eugenické. J. Dufek připomněl, že Amerling ve svých spisech a »ve všech svých snahách byl veden touhou prospěti především svému národu českému«. ⁴¹⁾

Vlastenectví zakladatele Budče upoutalo Slováky, zvláště Klemense, Hroboně, Štúra, kterého získalo osobité pojetí lidovýchovy a přírodovědy. Ale i Josef Miloslav Hurban, spolupracovník Štůrův, buditel a politik, navštívil a se zájmem prohlížel Budeč a mateřskou školu Jana Svobody v Praze Na Hrádku. Ve spise Cesta Slowáka ku Bratrům Slawenským na Moravě a v Čechách (1841) se vyslovil o Amerlingovi přímo nadšeně. Prohlásil, že »učí duchem velikým, prostě a srozumitelně«. Amerlingovy knihy doporučoval ke čtení v nedělních školách spolu s českým časopisem Květy (J. Pešek, J. M. Hurban návštěvou u K. S. Amerlinga, Pedagogické rozhledy 23, 1909).

Také Ladislav Horák, didaktik dějepisu, měl v roce 1909 dosti důvodů návratu k Amerlingovi z hlediska pedagogiky národní (Pedagogické rozhledy 1909). Horákův vztah k vychovateli národních učitelů byl živý, jeho otec František byl totiž přímým žákem Budče. Rovněž další budečan Jan Dufek se znovu přihlásil k svému učiteli pojednáním MUDr. Karla Slavoje Amerlinga vyučovací a vychovávací soustava (Beseda učitelská, red. J. Dolenský, 42, 1910; 43, 1911). Ve výchově viděl Amerling činitele, který

⁴⁰⁾ Viz též J. Zeman a jeho přirovnání Amerlinga k Pestalozzimu. In: Sborník na paměť J. J. Pestalozziho, red. J. Hendrich. Praha 1927. — Články K. Bulíře a J. Šauera z Augenburgu In: Encyklopedie pedagogická. Praha, F. Šimáček 1886.

⁴¹⁾ Viz Památce Amerlingově. Časové otázky a rozpravy pedagogické. Pořádá J. Tůma, sv. XIV. Praha, Dědictví Komenského 1908, s. 128.

pomůže k tomu, »aby každá osada se podobala božímu městu a krajiny se obrátily v ráje« (cit. stat, s. 384).

V této době hospodářského a průmyslového rozvoje se u nás dostávaly také ke slovu myšlenky pedocentrismu, problematika výchovy uměním a věcného učení. Josef Tůma, který se tehdy zamýšlel nad otázkami metodiky elementární třídy, ocenil Amerlinga jako »zakladatele novověkého učení věcného na českých školách obecných«. Jeho Návrh pro národní školy z roku 1848 je »vedle Komenského vypsání školy obecné v Didaktice trvalým úhelným kamenem české školy obecné«. ⁴²⁾

Právě tak jako Josef Tůma vystihl i Otakar Kádner hodnotu pedagogické práce Amerlingovy a upozornil na odbornou literaturu o tvůrci Budče (Dějiny pedagogiky, díl 3, sv. 3, Praha, Dědictví Komenského 1923, s. 59 až 68). Z této pak srovnávací studie Karla Bendelmayera (Komenského Orbis pictus, Basedowův Elementarwerk a Amerlingův Svět v obrazech, Pedagogické rozhledy 30, 1920, 3—6, s. 81—132) prokázala, jak bohaté a podnětné byly pedagogické myšlenky spisů tří pedagogů, mužů touhy různých dob, kteří svou prací chtěli prospět mládeži a lidstvu. Autor dokázal, že Amerling svou prací nenavázal na Komenského, spojitost je pouze vnější, titulem a úvodem.

V třicátých letech a pak v době druhé světové války se další odborníci vyrovnávali s Amerlingem a jeho dílem. Jan Uher zhodnotil jeho filozofickou a vychovatelskou práci v Pedagogické encyklopedii (O. Chlup, J. Kubálek, J. Uher, 1. díl, Praha, Novina 1938, s. 23—24), Karel Čondl vzpomněl Sto let Amerlingova Budče (Věstník pedagogický 20, 1942, 8, s. 339—351) a Emanuela Strnada upoutaly po osvobození pedagogické prameny revolučního roku: Amerlingův Návrh pro národní školy v roce 1848 a Dobrozdání o školství Jana Kollára z roku 1849 (Pedagogická revue 2, 1948, 4—6, s. 145—168). Tyto dokumenty chápe Strnad, který později pojednal o Amerlingových obrazech k názornému vyučování, jako kladný projev sebeobranne národní síly.

Příspěvky E. Strnada v padesátých letech nebyly poslední. Amerlinga a jeho dílo charakterizovalo opět několik statí současně: O. Chlup a K. Angelis v Čítance k dějinám pedagogiky (Praha, SPN 1955, s. 214 a 215), J. Cach ve svém učebním textu Dějiny české pedagogiky (Praha, SPN 1956, s. 119—122), E. Koukal v učebnici Dějiny pedagogiky (kolektiv za vedení prof. dr. J. Váni, Praha, SPN 1957), M. Dýma (cit. stat 1957) a autor tohoto příspěvku objevem zápisků Slavojovy knihovny v Literárním archívu Národního muzea v Praze (Knihovník 2, 1957, 6, s. 175—178).

Další pohledy do života a díla velkého pedagoga přinesl učební text (J. Kopecký, J. Kyrášek, F. Singule, V. Spěváček, Kapitoly z dějin pedagogiky, Praha, SPN 1964, 2. vyd. 1966, 3. vyd. 1970), J. Štraus upozornil na neznámý Amerlingův rukopis (Přírodní vědy ve škole 16, 1965, 3) a Pedagogický slovník z roku 1965) red. B. Kujal, A. Boháč, J. Kotoč) otiskl heslo V. Drchalové.

Lidovýchovné snahy K. S. Amerlinga v době předbřeznové osvětlil Jiří Majer, který se pokusil o genezi tohoto úsilí, jež bylo součástí našeho národního buditelského programu (Minulostí Západočeského kraje, díl pátý, red. M. Bělohlávek, ZN Plzeň 1967, s. 94—108). I pro naše dnešní

⁴²⁾ Tůma, J.: *Kdo je původcem učení o domově a vlasti na českých školách obecných*. Pedagogické rozhledy 28, 1918.

snahy v oboru speciální pedagogiky je Amerling podnětný a potřebný, jak jsem doložil v článku 100 let od založení Amerlingova ústavu pro děti slabomyslné (Otázky defektologie 1971, 2, s. 68—71). Dalším potvrzením významu pedagogického odkazu K. S. Amerlinga je stat J. Cacha ve spisu Dejiny českej a slovenskej pedagogiky (kolektiv prof. dr. J. Máteje, Bratislava, Slov. pedagog. nakladateľstvo 1976).

Závěrem je třeba dodat, že rok 1976 byl příležitostí, aby i rodný kraj vzpomněl Amerlingova života i díla. Trvalá expozice, jež byla instalována podle libreta autora tohoto článku v chudenicím muzeu, připomíná rodové kořeny Karla Amerlinga, prameny poznání i ohlasy v celém jeho životě a díle.⁴³⁾

Z tohoto přehledu o Amerlingovi a jeho díle v literatuře vyšly najevo určité pozitivní zisky. Především bilance zájmu o studium života i díla českého buditele, přírodovědce a pedagoga je velmi potěšitelná. Stále se vracíme k jeho životu, který prožil v horlivé dělnosti, píli a odvaze. Jeho pedagogické úsilí je v literatuře nejednou přirovnáváno ke Komenskému. Jeho životní osudy v mnohém připomínají osudy Jana Jindřicha Pestalozziho. Oba snili, snad i blouznili, ale vytrvale šli od pokusu k pokusu s přesvědčením, že konají užitečnou práci pro vlast i lidstvo. Jejich návrhy a plány ani dnes nejsou odbytou záležitostí, nikdy však nebude zapomenut příklad jejich píle, vytrvalosti a odvahy. Amerling pak svou píli a dělnost vykupoval velmi draho: nemohl se plně a výhradně soustředit k svým nejvlastnějším úkolům pedagogickým, neboť vždy měl na zřeteli širokou kulturní potřebu národa. Karel Slavoj Amerling nikdy mnoho nemluvil o práci, ale svým dílem ji oslavil příkladem a velkolepě.

I když šlo v tomto příspěvku o stručné shrnutí dosavadních amerlingovských bádání a výzkumů, ani zdaleka tu přitom nelze mluvit o jejich ukončení. I tento článek považuji za prozatímní a předběžný. Uvědomuji si totiž, jak mnoho práce je třeba ještě v amerlingovském výzkumu vykonat. Nemáme dosud bibliografii, chybí vydání korespondence s bývalými žáky Budče, venkovskými učiteli a přáteli, chceme podrobně vylíčit jeho dětství a mládí, abychom splatili dvojí dluh — jeho vychovatelům a tichým zákoutím rodného kraje, kde Amerling prožil šťastná léta, jaká mu osud už později nikdy nedopřál. Čeká nás však též výzkum jeho snah hygienických a léčebných. To proto, že K. S. Amerling patří k těm osobnostem, s nimiž historie bude mít stále co dělat.

⁴³⁾ Strejčková, B.: *K. S. Amerling v Chudenicích*. Lidová demokracie 32, 1976, č. 228 (24. 9.), s. 5. — Viz též Burda, J.: *Po nové muzejní trase*. Nové Klatovsko 1976, č. 33 (13. 8.). — Týž, *Nové expozice v Chudenicích*. Pravda, Plzeň, 57, 1976, č. 192 (13. 8.).